

Krystyna Gomółka
(Gdańsk)

Stan badań nad dziejami Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi w Polsce

Dzieje Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi należą w polskiej historiografii do najmniej znanych i najsłabiej opracowanych wśród wszystkich partii komunistycznych działających w II Rzeczypospolitej. Do chwili obecnej nie pojawiło się żadne większe opracowanie naukowe na ten temat¹. Problemem tym je dnakże zajmowano się już w okresie międzywojennym, w czasie istnienia i funkcjonowania partii. Pojawiło się wówczas szereg artykułów publicystycznych na łamach prasy kresowej — „Kuriera Wileńskiego”, „Dziennika Wileńskiego”, oraz centralnej — „Robotnika”, „Gazety Warszawskiej” i krytycznie oceniających tę partię. Zdecydowana większość publikacji omawiających działalność KPZB wykazała jej proradziecki i antypaństwowy charakter, podkreślając konieczność likwidacji partii². W licznych artykułach prasowych starano się ukazać negatywny obraz poszczególnych działaczy partyjnych³. Reasumując można stwierdzić, iż oficjalna polska prasa okresu międzywojennego nie pozostawiła żadnych wątpliwości, w ocenie charakteru partii.

¹ Opracowania doczekały się natomiast KPP i KPZU; H. Cimek, *Komunistyczna Partia Polski*, Warszawa 1988; J. Radziejowski, *Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy 1919-1929*, Kraków 1976.

² *Kto pracuje w komunistycznej partii*, „Kurier Wileński”, 24.04.1932, nr 72; *Kto finansuje KPZB*, „Dziennik Wileński”, 2.03.1930, nr 49; *Proces KPZB-ców*, „Robotnik”, 13.04.1929, nr 154; *KPZB organizacja Sowietów*, „Gazeta Warszawska”, 23.05.1930, nr 163.

³ Patrz przypis 2.

W szeregu artykułach opublikowanych w okresie międzywojennym uderza brak analizy społeczno-politycznej i gospodarczej sytuacji, w której powstała i działała KPZB. Brak również podania przyczyn, które spowodowały przyciągnięcie do tej partii stosunkowo dużej liczby ludności, zamieszkującej tereny województw północno-wschodnich II Rzeczypospolitej. Lukę tę w pewien sposób starał się wypełnić Seweryn Wysłouch, pisząc kilkudziesięciostronicową pracę *Rola Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi w ruchu narodowym Białorusinów w Polsce*. Autor, będąc znawcą problemu białoruskiego i pracownikiem Instytutu Spraw Narodowościowych, jako pierwszy wskazał na wartości programowe partii, które przyciągały do niej ludność Zachodniej Białorusi. Podkreślił również, że sytuacja gospodarcza na tych ziemiach oraz prowadzona przez rząd polski polityka polonizacji względem Białorusinów były bezpośrednimi czynnikami sprzyjającymi wstępowaniu w szeregi KPZB lub jawnemu sympatyzowaniu z tą partią. Szczególnie oburzały ludność białoruską polskie osadnictwo wojskowe, niekorzystna reforma rolna, przyśpieszona likwidacja serwitutów, która w ówczesnych warunkach godziła w interesy materialne uboższej ludności wiejskiej, pozbawiając ją zapasów, lepszej ziemi itp. Częstym i typowym zjawiskiem dla Zachodniej Białorusi był głód ziemi, nędza na tle nieurodzajów, wzrost zadłużenia, przeludnienie wsi, proces rozdrobnienia gospodarstw i niedostatek zajęć zarobkowych z braku inwestycji oraz importu siły roboczej z centralnej Polski⁴. Administracja kresowa spełniała tu przeważnie rolę policyjną, personalnie składała się często z najsłabszych i najgorszych kadr. Jej stosunek do ludności cechowały terror i samowola. Dławiono białoruski ruch narodowy i jego marzenia o niepodległości, a opcję lewicową traktowano o wiele surowiej niż w innych częściach kraju.

Wśród ludności niepolskiej w miastach i na wsi panował nastrój tymczasowości, oczekiwania zmian. Wpływały na to nie tylko opisane tu czynniki społeczno-polityczne. Duży wpływ na nastroje ludności białoruskiej miało istnienie i rozwój Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, w której w latach dwudziestych postępował proces białorutenizacji. W tej sytuacji społeczno-politycznej program KPZB dawał ludności Zachodniej Białorusi alternatywę przełamania zakłętęgo kręgu i stwarzał nadzieję na przyszłość.

Podkreślić należy, iż praca Seweryna Wysłoucha napisana została z pozycji pracownika instytucji sanacyjnej, niemniej jest jedyną, która posiada kryteria naukowej, stara się bowiem rozpatrzyć miejsce KPZB w ramach białoruskiego ruchu politycznego, nie potępiając i nie negując wszystkiego, jak to ma miejsce w innych opracowaniach, zwłaszcza publicystycznych, z tego okresu⁵.

⁴ J. Tomaszewski, *Z dziejów Polesia 1921-1939. Zarys stosunków społeczno-ekonomicznych*, Warszawa 1963; M. Mieszczankowski, *Struktura agrarna Polski międzywojennej*, Warszawa 1960.

⁵ S. Wysłouch, *Rola Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi w ruchu narodowym Białorusinów w Polsce*, Wilno 1933.

Zdecydowana większość opracowań dotyczących KPZB powstała po II wojnie światowej, głównie przed rokiem 1989, tj. w okresie preferencji dla badań nad organizacjami i partiami lewicowymi. Po 1989 r. wielu historyków zrezygnowało z badań nad ruchem komunistycznym, chociaż pojawiły się znacznie lepsze możliwości do przedstawienia wszystkich złożoności problemu. Tematy dotyczące opcji lewicowych stały się mało popularne i podejrzliwie traktowane przez nowe kierownictwo polityczne kraju.

Prace dotyczące dziejów KPZB powstałe po 1945 r. stworzone zostały w oparciu o dokumenty drukowane, głównie odezwy, ulotki, protokoły z obrad zjazdów, natomiast z niewielkim wykorzystaniem zaplecza archiwalnego. Do końca lat sześćdziesiątych materiały dotyczące dziejów KPZB znajdowały się w Związku Radzieckim. Wielu badaczy, w obawie o postawienie im zarzutu niewykorzystania dokumentów zgromadzonych w ZSRR, omijało ten problem badawczy. Inni, pisząc o Komunistycznej Partii Polski, traktowali KPZB marginesowo. Są prace, które opisują działalność KPZB tylko na terenie Białostoczczyzny, np. opracowanie Michała Nosowicza *Struktura i skład społeczno-zawodowy KPZB na Białostoczczyźnie*⁶. Powstały one na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, ponieważ materiały do dziejów KPZB na Białostoczczyźnie znajdowały się w Archiwum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku⁷.

Jedyną całościową ujęcie dziejów tej partii znajdujemy w pracy Aleksandry Bergman *Komunistyczna Partia Zachodniej Białorusi*⁸. Autorka omawia tam warunki działania partii na terenie województw północno-wschodnich w latach dwudziestych. Przedstawia stan organizacyjny partii, wzrost liczebności organizacji partyjnych w miastach i na wsiach. Ukazuje również wpływ KPZB na białoruski ruch narodowy i jego organizację, zwłaszcza Białoruską Włościańsko-Robotniczą Hromadę, a po jej likwidacji — Towarzystwo Szkoły Białoruskiej. Pracę kończy omówienie działalności masowej KPZB poprzez działalność na rzecz zjednoczenia klasowych związków zawodowych, organizację akcji protestacyjnej, strajków i demonstracji, pochodów pierwszomajowych, akcji przygotowań do wyborów oraz bojkot podatków.

Aleksandra Bergman jest również autorem opracowania *Kwestia białoruska w KPZB*⁹. Ukazuje w nim ewolucję stanowiska partii do białoruskiego problemu narodowego od momentu powstania KPZB aż do jej likwidacji.

⁶ M. Nosowicz, *Struktura i skład społeczno-zawodowy KPZB na Białostoczczyźnie*, „Z Pola Walki”, 1973, nr 4, s. 201-221; *Z działalności Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi na Białostoczczyźnie*, Białystok 1958.

⁷ Obecnie zespół materiałów archiwalnych dotyczących KPZB znajduje się w Archiwum Akt Nowych w Warszawie.

⁸ A. Bergman, *Komunistyczna Partia Zachodniej Białorusi*, [w:] *Sprawy białoruskie w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1984, s. 14-52.

⁹ Tamże, s. 73-95.

Jedną z organizacji, która dobrowolnie przyłączyła się 30 grudnia 1923 r. do KPZB była Białoruska Organizacja Rewolucyjna (BOR). Powstaniu tej organizacji oraz jej losom do czasu połączenia się z KPZB poświęciła Bergman kolejny artykuł. Autorka starała się w nim wyjaśnić również ewolucję światopoglądu czołowych przedstawicieli BOR¹⁰.

W kolejnym artykule poświęconym Białoruskiej Włościańsko-Robotniczej Hromadzie (BWRH) Aleksandra Bergman potwierdziła tezę, iż działacze KPZB w pewnej mierze przyczynili się do powstania Hromady i traktowali ją jako swą przybudówkę¹¹. Jeszcze bardziej radykalne stanowisko zostało zaprezentowane przez referentów na sesji popularno-naukowej w Białymstoku, zorganizowanej z okazji czterdziestolecia powstania Hromady w 1965 r. Materiały z tej sesji opublikowane w 1973 r. opisują proces powstania, a następnie działalność BWRH oraz rolę KPZB w kierowaniu masowym ruchem chłopskim na Białostocczyźnie. Uczestnikami tej konferencji byli działacze KPZB i BWRH zamieszkali w Polsce oraz goście z BSRR. Uczestnicy dyskusji, dawni członkowie KPZB: Mikołaj Orechwo, Aleksander Zdanuk, Jan Zabawski potwierdzili, że to właśnie KPZB przyczyniła się do powstania i zorganizowania BWRH¹².

Sprawami KPZB w aspekcie kształtowania się stosunku partii do powstania zbrojnego na terenie Zachodniej Białorusi zajmował się Józef Pacuk, pisząc rozprawę doktorską *Polityka rządu polskiego wobec sprawy białoruskiej w latach 1918-1926*¹³. Omawiając zagadnienie przygotowań do powstania autor przedstawił zaangażowanie członków Białoruskiej Organizacji Rewolucyjnej, a następnie KPZB w akcji, której celem miało być oderwanie ziem Zachodniej Białorusi od Polski i przyłączenie ich do BSRR.

Do problemów słabo opracowanych należy struktura i skład społeczno-zawodowy KPZB. Do tej pory istnieje bowiem jedynie wspomniana praca Nosowicza, dotycząca powyższego tematu, obejmująca swym zasięgiem terytorialnym Białostocczyznę, brak natomiast całościowego ujęcia problemu¹⁴.

Niewiele wiemy o ludziach KPZB, którzy tworzyli poszczególne ogniwa partii na terenie, a później organizowali ich działalność. Uzyskanie w tej kwestii niezbędnego materiału, wymagałoby przeprowadzenia żmudnych badań.

¹⁰ Tamże, s. 53-72.

¹¹ Tamże, s. 96-141.

¹² *Powstanie i działalność Białoruskiej Włościańsko-Robotniczej Hromady na Białostocczyźnie*, Białystok 1973.

¹³ J. Pacuk, *Polityka rządu polskiego wobec sprawy białoruskiej w latach 1918-1926*. Praca doktorska, Uniwersytet Warszawski, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych, nr 20; Tenże, *Kształtowanie się stosunku KPP i KPZB do zbrojnego powstania (1924-1925)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Warszawskiego”, 1977, s. 229-231. Patrz również A. Bergman, *Na marginesie artykułu J. Pacuka „Kształtowanie się stosunków KPP i KPZB do powstania zbrojnego”*, „Przegląd Historyczny”, 1979, z. 2, s. 212-216.

¹⁴ M. Nosowicz, *dz. cyt.*, s. 217.

KPZB była przecież partią nielegalną i działała w konspiracji. Nie mogła prowadzić szczegółowej ewidencji swych członków i wydawać im legitymacji partyjnych. W pracy konspiracyjnej działacze KPZB posługiwali się pseudonimami. Używano ich na naradach i wiecach oraz konferencjach partyjnych. Nie zawsze można ustalić nazwiska członków partii na podstawie wyroków sądowych i akt policyjnych, ponieważ wielu przeciwników sanacji zostało posądzonych o sympatie komunistyczne. W związku z powyższym cała masa działaczy KPZB pozostaje nieznana.

Do chwili obecnej opracowane zostały biografie niewielu członków KPZB. Do tych nielicznych zaliczyć należy: Józefa Łohinowicza (ps. Paweł Korczyk), Bronisława Taraszkiewicza, Leopolda Rodziewicza, Ignacego Dworczanina, Piotra Miotły czy Pawła Wołoszyna. Wymienione biogramy zostały napisane i opublikowane przez Aleksandrę Bergman¹⁵. Byli to czołowi działacze KPZB, a także czołowi działacze białoruskiego ruchu narodowego.

Cheąc pokonać liczne trudności, związane z ustaleniem tożsamości działaczy KPZB, białostoccy badacze problemu odwoływali się wielokrotnie do pamięci żyjących jeszcze członków i aktywistów KPZB i Związku Młodzieży Komunistycznej (ZKM). Już pod koniec lat pięćdziesiątych wyszły w Białymstoku publikacje, których celem było zaprezentowanie wspomnień o KPZB i ZMK. Wielu byłych działaczy KPZB bezkrytycznie opowiadało o swojej pracy, podkreślając sukcesy a zapominając o błędach popełnianych przez partię¹⁶.

Często jedynym sposobem ustalenia prawdy było odwołanie się do pamięci żyjących członków partii oraz spisanie relacji o ich działalności. Zdecydowana większość relacji spisanych do 1989 r. nie została jednak opublikowana i znajdują się one wśród materiałów archiwalnych Archiwum Akt Nowych w Warszawie w zespole KPZB.

Niektóre z obszerniejszych wspomnień działaczy KPZB na Białostoczczyźnie zostały wydane w postaci broszur, tak było w przypadku Borysa Nikitiuka *Zwycięstwo opłacone krwią* obrazujące przebieg strajków robotników leśnych w latach 1933-1934¹⁷.

W 1986 r. wydane zostały *Źródła do dziejów KPZB na Białostoczczyźnie w latach 1918-1938*. Był to najobszerniejszy zbiór źródeł dotyczących KPZB wydany po II wojnie światowej. Obejmuje on 59 pozycji bibliografii dotyczącej województwa białostockiego w terytorialnych granicach II Rzeczypospolitej. Jest to najpełniejszy zbiór źródeł dotyczący KPP i KPZB. Autorzy zbioru, dokonując selekcji materiałów, starali się ukazać geografie wpływów partii, jej ekspansywność, pomijając błędy jej działania¹⁸.

¹⁵ A. Bergman, *Sprawy białoruskie...*, s. 142-262.

¹⁶ *Powstanie i działalność BWRH...* Wcześniej ukazała się praca *Komuniści Białostoczczyzny. Wspomnienia w czterdziestą rocznicę powstania KPP*, Białystok 1972.

¹⁷ B. Nikitiuk, *Zwycięstwo opłacone krwią*, Białystok 1972.

¹⁸ *Źródła do dziejów ruchu komunistycznego na Białostoczczyźnie w latach 1918-1938*, Białystok 1986.

Te materiały, które nie zostały zamieszczone w rozmaitych zbiorach dokumentów ze względu na dużą objętość, zostały opublikowane w formie oddzielnych monografii np. *Komuniści na Suwalszczyźnie w świetle materiałów w procesie pięćdziesięciu trzech w 1928 r.* — wydanej przez Henryka Majeckiego w „Tekach Archiwalnych”¹⁹.

Reasumując całość wiedzy, którą posiadamy o KPZB, stwierdzić należy, iż do 1989 r. opracowano jedynie działalność partii na Białostocczyźnie, najwięcej dokumentów wydanych dotyczy również tego terenu. Przed badaczami dziejów partii zostało wiele problemów do rozpatrzenia. Do przeanalizowania pozostały wszystkie okręgi poza białostockim. Szczególnie interesujące byłyby ustalenia w ramach okręgowych organizacji liczebności członków partii, ich składu społeczno-zawodowego, nakreślenie struktury organizacyjnej poszczególnych ogniw partii.

Wciąż mało wiemy o podejmowanych przez partię próbach współpracy z innymi organizacjami politycznymi i białoruskimi partiami niekomunistycznymi.

Historycy posiadają informacje o czołowych postaciach KPZB, a także ludziach należących do tej partii na terenie Białostocczyzny, czasami można dopisać dalsze ich losy po rozwiązaniu tej partii. Celowym byłoby jednak zestawienie losów byłych działaczy KPZB w skali globalnej.

Z opracowań Aleksandry Bergman widać, jakie miejsce zajmowała białoruska kwestia narodowa w programie KPZB. Natomiast z dokumentów partyjnych wynika, iż partia często zajmowała stanowisko w sprawach narodowościowych; nie tylko białoruskich, ale także np. żydowskich.

W powyższym artykule z pewnością nie wymieniłam wszystkich opracowań na temat KPZB, ponieważ nie na tym polegało moje zadanie. Celem moim było zasygnalizowanie opracowanych już problemów w ramach powyższego tematu. Dokonując przeglądu publikacji starałam się wyłonić istniejące w opracowywanym materiale luki. Podkreślić należy również, iż w dotychczasowych pracach zbyt wiele pisano o zasługach członków tej partii, ukazywano ich jako ludzi bez skazy, choć rzeczywistość wyglądała inaczej. Pojawiły się wreszcie możliwości na wszechstronne przedstawienie tematu KPZB, na ukazanie błędów partii. Dodatkowym argumentem, przemawiającym za podjęciem badań na ten temat, jest możliwość wykorzystania materiałów archiwalnych znajdujących się na terenie Republiki Białoruś.

¹⁹ H. Majecki, *Komuniści na Suwalszczyźnie w świetle materiałów w procesie pięćdziesięciu trzech w 1928 r.*, „Teki Archiwalne”, t. XII, Warszawa 1970, s. 41-72; A. Bergman, *Walki chłopskie w powiecie suwalskim w 1935 r.*, [w:] *Studia i materiały do dziejów Suwalszczyzny*, Warszawa 1965, s. 23-68; Osobno opublikowane zostały również wspomnienia E. Orłowskiej, *Pamiętam jak dziś*, Warszawa 1973.